

Tallózó

Ellentétek a tudományon belül

Szabó Dorottya

DOI: 10.14267/VILPOL2024.02.09

A közgazdasági Nobel-emlékdíjat 1968-ban alapította a Svéd Nemzeti Bank – ezzel ünnepeelve fennállásának 300. évfordulóját –, 1969 óta pedig 54 alkalommal osztották ki eddig. Ezalatt az 54 év alatt 27 esetben osztották meg a díjat két vagy több közgazdász között, ami önmagában nem kirívó, hiszen a természettudományok esetében is gyakori, hogy egynél több tudományos életművet díjaznak az adott évben. Bizonyos értelemben sajátossága azonban a közgazdaságtani diszciplínának, hogy nem egyszer volt már példa arra, hogy egyazon évben olyan közgazdászokat díjaztak, akik látszólag egymásnak ellentmondó tudományos eredményekkel járultak hozzá a tudományág műveléséhez.

Kulcsszavak: gazdaságpolitika, piac, nempiaci intézmények

2013-ban a Svéd Királyi Tudományos Akadémia úgy döntött, hogy három közgazdász között osztja meg az emlékdíjat: Eugene F. Fama, Lars P. Hansen és Robert J. Shiller érdemelték ki az elismerést. Ennek természetesen volt visszhangja a sajtóban, a The New York Times például egy „Economists Clash on Theory, but Will Still Share the Nobel” [1] című cikk keretében számolt be a hírről, kiemelve a Fama és Shiller között meghúzódó tudományos ellentétet. A cikkben idézik Fama azon véleményét, miszerint – a Shiller munkásságához erősen kötődő – pénzügyi buborék kifejezésnek aligha van bármi értelme. A The Guardian Shiller nyilatkozatáról számol be [2], ami-ben kognitív disszonanciával vádolja Fama-t. Ezen nyilatkozatok és az általános sajtóvisszhang alapján azt gondolhatnánk, hogy a Svéd Királyi Tudományos Akadémia meglehetősen furcsa döntést hozott azzal, hogy látszólag feloldhatatlan ellentétben álló tudományos munkákat egyszerre díjaztak.

Ezen vita kapcsán a Harvard Business Review egy érdekes interjút készített John Campbellel [3] pár hónappal a Nobel-emlékdíj kiosztása után. Ebben az interjúban Campbell – aki több tanulmány esetében is Shiller társszerzője – a két közgazdász látszólag ellentmondó elméleteinek egyfajta szintézisével szolgál, rámutatva, hogyan fér meg egymás mellett az eszközárak kialakulásáról szóló két elmélet. Campbell azt is kiemeli, hogy a harmadik díjazott, Lars Hansen munkásságában megjelenik mindkét irányzat, elmosva a határt racionális és irracionális meggyőződések

között, ami Fama és Shiller nézeteit alapvetően megosztja. Mindez a Svéd Királyi Tudományos Akadémia érvelésével is összhangban van, miszerint a különböző elméletek együtt járultak hozzá az eszközárakról alkotott tudásunk kialakításához, ami „részben a kockázat és a kockázat attitűd-jei ingadozására, részben a viselkedési torzításokra és a piaci súrlódásokra támaszkodik [4].”

Egy másik, nem kevésbé izgalmas ellentmondás feszült az 1974-es díjazottak között is. Ebben az évben Friedrich Hayek, valamint Gustav Myrdal osztoztak a Nobel-emlékdíjon. Amíg Hayek, az osztrák közgazdaságtani iskola egyik prominens képviselője a szabadpiac és az állami beavatkozás minimalizálása mellett érvelt, addig Myrdal, a svéd jóléti állam építész – ahogy a *The New York Times* hivatkozik rá az 1987-es gyászjelentésben [5] –, keynesiánus álláspont-ra helyezkedve aktív gazdaságsszervező szerepet tulajdonított az államnak. Kettejük példájában a klasszikus vagy konzervatív liberalizmus és a szociáldemokrata megközelítés ideológiai szembenállása jobban artikulálódik, azonban a Fama és Shiller között meghúzódo vita – bár alapvetően technikai – sem esik olyan messze ettől az ellentétől.

Mielőtt rátérünk arra, miben is különbözött élesen a két díjazott tudományos narratívája, érdemes lehet kitérni egy érdekes közös pontra: mindketten megkérdőjelezték a közgazdaságtani Nobel-emlékdíj legitimitását. Hayek az 1974-es díjátadás bankettjén fogalmazta meg beszédében aggályát, miszerint „a Nobel-díj olyan tekintélyt ruház az egyénre, amellyel a közgazdaságtan területén senkinek sem szabadna rendelkeznie” [6], mivel a közgazdász befolyása alapvetően olyan laikusok meggyőzéséből fakad, mint a politikusok, újságírók, köztisztviselők és általában a nyilvánosság. Myrdal, Milton Friedman 1976-os díjazása után, szintén célkeresztbe vette a közgazdaságtani Nobel-emlékdíj koncepcióját [7]. Érvelésében megkülönbözteti a közgazdaságtant, mint „puha” tudományt a „kemény” természettudományoktól. A kétfajta tudomány közti két alapvető különbségre hívja fel a figyelmet: 1) a társadalomtudományok csupán az adott politikai és intézményi környezetbe beágyazott emberi viselkedést vizsgálhatják, ami sosem csupaszítható le természettörvényekre; 2) a társadalomtudományi vizsgálódások természetükből adódóan értékítéletekre támaszkodnak és több nézőpontból közelíthetők meg. Ha más kérdésben nem is jutott volna egyetértésre a két közgazdász, ezen közös véleményük implicite megkérdőjelezi magának a tudományágnak a hitelességét: vajon létezik-e olyan közgazdaságtani elmélet, ami abszolút igazságnak tekinthető, vagy a tudomány, természetéből fakadóan, nem képes definitív válaszokkal szolgálni?

Ezen a ponton érdemes lehet kitérni a morálfilozófia és általában az erkölcsi kérdések szerepére a közgazdaságtudományban. A tudományág kialakulását Adam Smith nevéhez szokás kötni, aki morálfilozófiai tanulmányokat végzett a Glasgow-i Egyetemen. Adam Smith-től kezdve a közgazdaságtudomány egyik fontos pillére volt az emberi viselkedés, illetve az erkölcsi döntéseink mechanizmusának megismerése, azok szabályainak leírása. A gazdasági viselkedés megértésére tett erőfeszítés tehát szorosan összefüggött a moralitásunk eredetének és működésének vizsgálatával.

Hayek és Myrdal szorosan kötődött ehhez a hagyományhoz, hiszen mindkettejük aprólékosan kidolgozott morális rendszerekre építették a gazdaság működéséről kialakított elméleteiket. Ahogy Kindleberger, amerikai gazdaságtörténész fogalmaz [8], Myrdal munkásságát mindvégig a közgazdaságtudomány normatív megközelítése jellemezte, illetve az a meggyőződés, hogy

minden közgazdaságtani elmélet egy bizonyos értékrendet jelenít meg. 1974-es Nobel-előadásában Myrdal 16 alkalommal használta a „moral”, azaz erkölcs kifejezés különböző formáit. Myrdal világnézete alapvetően a felvilágosodás és a racionalizmus hagyományára épült [9]. Az eredetileg svédül 1930-ban, angol fordításban pedig 1954-ben megjelent „The Political Element in the Development of Economic Theory” című könyvében a neoklasszikus közgazdaságtan szubjektív értékelméletének, valamint általában az utilitarizmus részletes kritikájával szolgál, amelyben rámutat, hogy az utilitarizmus valójában a racionális természetjog filozófiájának – amivel szemben a haszonelvűség önmagát meghatározta többek között Bentham által – egy sajátos változata [10]. Ezen felül amellet érvel, hogy az emberi viselkedés nem írható le a racionalitás és irracionalitás dichotómiájával – amire a haszonelvűség is támaszkodik –, amely érvét alapvetően a pszichológia területén elért tudományos eredményekkel támasztotta alá [11]. A század végén megerősödő viselkedési közgazdaságtan eredményei igazolni látszanak Myrdalnak ezt az argumentumát.

Hayek morálfilozófiai rendszerének bemutatása külön könyveket érdemelne, itt elég annyit elmondani, hogy Hayek esetében az egyének moralitása erősen kötődik a szabadpiaci elvek elfogadásához, ugyanakkor bonyolult kapcsolat áll fent a piac, a nempiaci intézmények (elsősorban az állam), valamint az egyének motivációi és értékítéletei között [12]. Hayek a felvilágosodással és elsősorban a racionalizmussal szembe helyezkedve az emberi értelem és megismerés határait hangsúlyozta. A haszonelvűséghez bonyolultan kötődik Hayek erkölcsfilozófiája, amit Arthur Diamond „mérsékelt utilitarizmusként” ír le [13]. Hayek – Hume-ra támaszkodva – nem az egyes vagy konkrét cselekvések, hanem bizonyos absztrakt szabályok egyetemes alkalmazásában rejlő hasznosságra mutatva amellet érvel, hogy az egyéni értelem korlátoltságából fakad a szabálykövetés szükségessége. Ezek a követendő absztrakt szabályok Hayeknél a szabadpiac működésének vannak alávetve.

Térjünk azonban rá a két közgazdász közti azon ellentétre, ami a gazdaságpolitika szempontjából igazán releváns. Érdemes lehet kiemelni, hogy a Nobel-díj átadásakor 1974-et írunk, amikor a jóléti állam válsága, a stagfláció és általában a gazdasági környezet új gazdaságpolitikai narratívák és eszközök alkalmazásáért kiáltott. Hayek, habár nem olyan radikálisan, mint Ludwig von Mises [14] az állam, gazdaságban betöltött szerepének minimalizálása mellett érvelt. Talán közismert elmélete, miszerint egyedül a piaci mechanizmus képes a gazdaság egészében szétaprózódott információk összegyűjtésére – lévén az egyéni megismerés és információfelhalmozás komoly korlátokba ütközik –, az államnak hagyott felségterületet a piaci mechanizmusokat tápláló környezet kialakítására redukálja, nem megfélemlítve bizonyos közjavak előállításának szükségességéről. Hayek Nobel-előadásában hangsúlyozza, hogy a közgazdaságtudomány nem rendelkezik megfelelő eszközökkel ahhoz, hogy a piaci mechanizmus helyébe lépjen bármiféle gazdaságtervezési beavatkozással. Vilfredo Paretot idézve rámutat, hogy a közgazdasági kalkuláció célja nem lehet a számszerű árkalkuláció, mert abszurd lenne azt feltételezni, hogy minden ehhez szükséges adatot és információt képesek lennének összegyűjteni [15]. Ez az ismeretelméleti korlát elsősorban abból fakad, hogy a társadalmi-gazdasági rendszereink végtelenül összetettek, ahol minden mindennel összefügg, ami Hayek szerint alázatos leckére tanít minket:

minden, a társadalom irányítására és tervezésére irányuló törekvés elkerülhetetlenül zsarnoki, és azzal a veszéllyel fenyeget, hogy elpusztít egy olyan civilizációt, ami egyének millióinak szabad erőfeszítéseiből nőtt ki – zárja előadását.

Ezzel szemben Myrdal egy 1974 decemberében publikált tanulmányában impliciten reagál Hayek ezen következtetésére. Myrdal számára a tény, miszerint a társadalmi-gazdasági rendszereink körkörös ok-okozati kapcsolatokra épülnek, végeredményben a fejlesztési tervezésnek (development planning), vagyis a szakpolitikai mérlegelésnek és döntéseknek hagy szabad teret [16]. Ugyanebben a tanulmányban emellett érvel, hogy az ugyanazon makroökonómiai kontextusban meghatározott termelés és újraelosztás kölcsönös okozati összefüggésben áll egymással, elvetve ezen aspektusok szigorú elválasztását, ami a GNP [17] mint a gazdasági teljesítmény elsődleges mérőszámának koncepciójában is megjelenik. Myrdal véleménye szerint a termelékenység és az egyenlőség elválaszthatatlanul összekapcsolt gazdasági fogalmak, és a gazdaságpolitikai tervezés szükséges feltétele ezeknek az aspektusoknak az együttes fejlesztéséhez. Megfogalmazása szerint „a jól megtervezett újraelosztási reformok hatékonyak lehetnek azáltal, hogy javítják a munkaerő minőségét és/vagy megkímélik az egyéneket és a társadalmat a jövőbeli költségektől” [18].

A két közgazdász szembenállásának 1974-es artikulációja óta közel 50 év telt el, ami lehetőséget ad számunkra a történelmi megítélésre. A jóléti állam kudarca után a '80-as és '90-es évek neokonzervativizmusa-neoliberalizmusa Hayeket igazolta, azonban a gazdaságpolitikai útkeresés újra égető napirendi kérdéssé vált a 2010-es években. Ez az útkeresés ma is zajlik, az iparpolitika reneszánszával pedig a gazdaságpolitikai tervezés szempontja felerősödik napjainkban. Álláspontunk szerint azonban ez a tendencia nem csupán a Hayek-Myrdal spektrumon való újbóli elmozdulás, mivel a jelenlegi technológiai és történelmi kontextus képes olyan eszközökkel felruházni a gazdaságpolitikai döntéshozatalt, amely a két álláspont egyfajta egységesítésére ad lehetőséget. Az infokommunikációs technológia, valamint az új technológia fejlődése, a globális kormányzás új szakasza, valamint az olyan, minden országot érintő fenyegetések, mint a klímaváltozás, vagy a potenciális pandémiák mind megágyaznak a globális gazdaságpolitikai tervezés lehetőségének, ami ideológiák helyett racionalitásra és egy közösen elfogadott értékrendre épülhet.

A fentiekben feltett kérdésre talán a következő válasz adható: a különböző közgazdaságtani viták, ha önmagukban nem is abszolút igazságok, az interakcióik révén egységbe foglalhatják a különböző narratívákat, amelyek aztán tudnak szintetizált válaszokkal szolgálni. A narratívák egységbe foglalása – ami egy történelmi folyamat –, illetve annak felismerése, milyen formában igazak a különböző tudományos hozzájárulások ellentmondásosságuk ellenére, nem kevésbé fontos tudományos feladat, mint maguknak a narratíváknak a megalkotása.

Jegyzetek

<https://www.nytimes.com/2013/10/15/business/3-american-professors-awarded-nobel-in-economic-sciences.html> Letöltés ideje: 2024.01.20.

<https://www.theguardian.com/business/2013/dec/10/nobel-prize-economists-robert-shiller-eugene-fama>. Letöltés ideje: 2024.01.20.

<https://hbr.org/2014/04/why-those-guys-won-the-economics-nobels>.
Letöltés ideje: 2024.02.28.

<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2013/press-release/>.
Letöltés ideje: 2024.01.20.

<https://www.nytimes.com/1987/05/18/obituaries/gunnar-myrdal-analyst-of-race-crisis-dies.html>. Letöltés ideje: 2024.01.20.

<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1974/hayek/speech/>. Letöltés ideje: 2024.01.20.

Myrdal, G. (1977). The Nobel Prize in Economic Science. *Challenge*, 20(1), 50–52.

Kindleberger, C. P. (1987). *Gunnar Myrdal, 1898-1987*.

Cherrier, B. (2009). Gunnar Myrdal and the scientific way to social democracy, 1914–1968. *Journal of the history of economic thought*, 31(1), 33-55.

Hume, L. J. (1969). Myrdal on Jeremy Bentham: Laissez-faire and harmony of interests. *Economica*, 36(143), 295-303.

Rizza, M. O. (2008). *Gunnar Myrdale's critiques of utility theory. Some implications*. Working Papers; 3.197.

Rodrigues, J. (2013). Between Rules and Incentives: Uncovering Hayek's Moral Economy. *American Journal of Economics and Sociology*, 72(3), 565-592.

Diamond Jr, A. M. (1980). FA Hayek on constructivism and ethics. *The journal of libertarian studies*, 4(4), 353.

Hayek és Mises különböző neoliberalizmusának összehasonlítását adja a következő cikk:
Rodrigues, J. (2013). The political and moral economies of neoliberalism: Mises and Hayek. *Cambridge Journal of Economics*, 37(5), 1001-1017.

<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1974/hayek/lecture/>.
Letöltés ideje:

Myrdal, G. (1974). What is development? *Journal of Economic Issues*, 8(4), 729-736.: „...in this model of circular causation, this is done in order to preserve a room of freedom for development planning, that is, policy deliberations and decisions conceived of as not entirely restricted and determined by the other conditions and their changes.”

A GDP használata előtt 1991-ig a GNP (bruttó nemzeti termék) szolgált a fő gazdasági mutatószámul az Egyesült Államokban.

Myrdal, G. (1974).: „Well-planned redistributational reforms, however, can be productive by raising the quality of the labor force and/or by saving individuals and society from future costs.”